

KIBRIS EĞİTİM TARİHİNDE ÖNEMLİ BİR MÜFETTİŞ: İBRAHİM HAKKI BEY

Ali Efdal Özkul¹ Mete Özsezer² Hüseyin Tufan³

Öz

Kıbrıs, Akdeniz’de bulunduğu özel konum nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyetin ilgisini çekmiştir. Ada, 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde Osmanlı yönetimine, 19. yüzyılın sonlarına doğru ise İngiltere idaresine girmiştir. Osmanlı Devleti’nin adayı fethetmesiyle birlikte Doğu Akdeniz’in bu güzide yerinde de Türk varlığı başlamış ve günümüze kadar yaşamaya devam etmiştir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti’nin Rus Çarlığına yenilmesi Akdeniz’deki dengeleri de değiştirmiştir. Birleşik Krallık Rusya karşısında yeni bir stratejik güvenlik konseptine geçtiği için savunma hattını Karadeniz’den Akdeniz’e çekmiş ve bu bağlamda adayı Osmanlı İmparatorluğu’ndan almıştır. İngilizler ada idaresini kontrol etmeye başladıktan sonra ilk düzenlemeye gittikleri konulardan birisi de eğitim olmuştur. İlk başlarda İngilizler adada yaşayan toplumların tepkisini çekmemek için var olan eğitim yapısında çok fazla değişikliğe gitmemişlerdir. Fakat ilerleyen yıllarda adayı daha merkeziyetçi bir idari yapı ile yöneterek kendilerine bağlı topluluklar yaratmak istemişlerdir. İngiliz idaresinde İngiltere’ye bağlı kalan Kıbrıslı Türk eğitimcilerden biri de İbrahim Hakkı’dır. İbrahim Bey, 1904 yılında Maarif Dairesinde Müfettiş Muavini olarak göreve başlayarak sırasıyla Müslüman/Türk Maarif Encümenliği Tercümanı ve Türk Okulları Müfettişliği görevlerinde bulunmuştur. Uzun yıllar müfettişlik görevini sürdüren İbrahim Hakkı Bey, bu görevinden 1949 yılında emekli olmuştur. Bu arada İbrahim Hakkı yazdığı ders kitaplarıyla da Kıbrıs Türk eğitim hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Sonuç olarak İbrahim Bey’in Kıbrıs eğitim tarihine birçok yönden etkisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *İbrahim Hakkı, Kıbrıs, Eğitim Tarihi, Müfettiş, Birleşik Krallık.*

Abstract

An Important Inspector in the History of Cyprus Education: Mr. Ibrahim Hakki

Throughout history, Cyprus has attracted many civilizations due to its unique location in the Mediterranean. The island entered into Ottoman administration in 1571 and was subsequently ruled by the British from 1878. The defeat of the Ottoman Empire by the Russian tsarists after the

¹ Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Lefkoşa KKTC, E-posta: aliefdal.ozkul@neu.edu.tr

² Near East University, İrfan Günsel Research Center, Near East College History Teacher. (Near East University, Atatürk Education Faculty PhD Candidate). E-posta: mete-ozsezer@outlook.com

³ Near East University, İrfan Günsel Research Center, Near East College History Teacher. (Near East University, Atatürk Education Faculty PhD Candidate). E-posta: yabgu@windowslive.com

Ottoman Russian War (1877-78) also shifted the balance in the Mediterranean. Since the United Kingdom switched to a new strategic security concept against Russia, it drew a defensive line from the Black Sea to the Mediterranean and, in this context; it removed the island from the Ottoman Empire. One of the areas that the British had to reorganize after they assumed control of the island's administration was education. At first, the British did not make fundamental changes to in the existing educational framework in order to avoid any reaction by the people on the island. The British governed the island using a more centralist administrative structure to create groups that were dependent on the UK. Under the British administration, one of the Turkish Cypriot educators was Ibrahim Hakkı. In 1904, Mr. Ibrahim started his duty as a Vice Inspector in the Office of Education and served as an Interpreter for the Committee of Turkish/Muslim Education and Inspector of Turkish Schools. Mr. Hakkı, who served as an inspector for many years, retired from this position in 1949. Moreover, through his textbooks, Ibrahim Hakkı made important contributions to the Turkish Cypriot educational system. As a result, Mr. Ibrahim had a significant influence on the history of Cyprus education.

Key words: *Ibrahim Hakkı, Cyprus, History of Education, Inspector, United Kingdom*

Giriş

Kıbrıs tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. İlk Çağlardan itibaren Kıbrıs'a hâkim olmak isteyen devletlerin adaya sahip olmak istemelerinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerin arasında yüzyıllardır değişmeyen tek unsur ise adanın Doğu Akdeniz'de sahip olduğu özel konumdur. Tarih boyunca adaya birçok devletin hâkim olması adanın sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi hayatına birçok katkı yapmıştır. Kıbrıslı Türklerin ataları olan Osmanlılar 16. yüzyılın ikinci yarısında adaya hâkim olmuşlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi sonrası Rus Çarlığı ile Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Ruslara yenilmesini fırsat bilen ve Akdeniz'de Rusya'nın etkisini azaltmaya çalışan İngiltere devreye girmiştir. Birleşik Krallık Balkanlarda ve Doğu Anadolu'da olası Rus saldırılarına karşı Osmanlı Devleti'ne destek olacaklarını taahhüt etmeleri karşılığında Kıbrıs adasını almıştır. Böylece Osmanlı Devleti 1570 yılından itibaren 308 yıl adayı yönetmesinin ardından 1878 yılında Kıbrıs'ın idaresini yapılan gizli anlaşma uyarınca geçici olarak Birleşik Krallığa bırakmak zorunda kalmıştır. İngiltere'nin Berlin Antlaşması sırasında imzalanan gizli bir antlaşma ile adanın idaresini devralmasıyla birlikte adada yeni bir dönüşüm süreci de yaşanmaya başlamıştır.⁴

İngiltere, Kıbrıs'ta bulunan Türk ve Rum toplumlarını eğitim yoluyla kendi kimliklerini belirlemelerini sağlayarak birbirlerinden kopmalarına dolaylı olarak izin vermiştir.⁵ 1878 yılında ada genelinde 65 Müslüman okuluna

⁴ Armaoğlu 2006, s.536-537; Gürel 1985, s. 18-25; Toluner 1977, s.12; Uçarol 2000, s.76; Zia 1975, s.43.

⁵ Özmatyatlı ve Özkul 2013, s.2.

karşılık 83 Hristiyan Okulu bulunmaktadır.⁶ İlgili yılda Müslümanların okullarında toplam 114 öğretmen çalışmaktadır.⁷ 1902 yılında adanın genelindeki ilkokullarda toplam 22.738 öğrenci öğrenim görmekte ve bunların 17.174'ünü Rum ve 5.564'ünü ise Türk öğrenciler oluşturmaktadır.⁸ 1921 yılı Resmi raporlarına göre ise Kıbrıs'taki okul sayısı 741'e yükselmiştir. Okul sayısındaki artışla birlikte adadaki okullarda eğitim gören öğrenci sayısı da 6.776'dan 41.887'ye kadar yükselmiştir.⁹ Birleşik Krallık idaresinde adada Müslümanlara (Tükrle) ait Sıbyan, Rüştiye ve Medrese olmak üzere üç kademe okul bulunmaktadır. Bu okulların yönetimi İngilizlerin idaresinde bulunan Evkaf kurumu tarafından yürütölmektedir.¹⁰ İngilizler ada idaresini devraldıktan sonra, diğler alanlarda olduğu gibi ada eğitimini de kendi kontrolü altına alarak çıkarlarına uygun şekilde düzenlemişlerdir. Bu durumun en büyük kanıtı ise İngiliz Yüksek Komiseri Sir Robert Bidduph'ın adadaki eğitim idaresinin durumunu tespit etmek için İngiliz rahip J. S Spencer'i¹¹ görevlendirmesidir. Spencer kısa sürede adadaki eğitim durumunun niteliği ile ilgili bir rapor hazırlayıp yüksek komisere sunmuştur. Yüksek Komiser de konuyu İngiliz Dışışleri Bakanlığı'na ileterek gelecek direktiflerle adadaki eğitimin durumunu düzenlemeye çalışmıştır.¹² Bu rapor ve İngiliz Dışışleri Bakanlığı arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda Kıbrıs'ın yeni eğitim yapılanması oluşturulmuştur.¹³

İngiliz İdaresi gerçekleştirdiği incelemeler sonucunda adada merkezi bir eğitim örgütünün olmadığı fark edilmiştir. Bunun üzerine mevcut durumu ortadan kaldırmak amacıyla 1881 yılında *Eğitim Departmanı* adıyla adada ilk defa merkezi bir eğitim kurumu kurulmuştur.¹⁴

Başlangıçta *Eğitim Departmanı*, adada İngiliz yönetiminin bütün eğitim faaliyetlerini yürüttüğü merkezi yönetim örgütü olarak yer almıştır. Sonraki yıllarda ise icraat kısmı boyut değiştirerek eğitimi denetleyen müfettişlik konumuna getirilmiştir.¹⁵ *Eğitim Departmanlığı'nun* idari bölümü Lefkoşa'da bulunmakta, kurumun başında ise Başmüfettiş unvanlı bir kişi görev yapmaktadır. Ayrıca *Departmanlık*'ta biri sürekli, diğeri de sözleşmeli olmak

⁶ Gazioğlu 1994, s.287; Özmatyatlı 2012, s.67.

⁷ Süha 1971, s.224.

⁸ Coughlan ve Mallinson 2005, s. 579.

⁹ *Cyprus Annual Report, 1920-1921*; Coughlan ve Mallinson 2005, s. 580; Yellice 2012, s.17.

¹⁰ Feridun 2001, s.12; Süha 1971, s.224.

¹¹ İncili Yayma Derneği tarafından Kıbrıs'a gönderilen bir misyonerdir.

¹² Orr 2013, s.126.

¹³ Tufan 2014, s.29.

¹⁴ Behçet 1969, s.58; Çomunoğlu 2002, s.102.

¹⁵ Tufan 2014, s.31-33.

üzere iki müfettiş daha çalışmaktadır.¹⁶ Bu müfettişler yılda iki kez okulları denetleyerek okulların ve öğretmenlerin durumlarıyla ilgili detaylı rapor hazırlamaktaydılar.¹⁷

İngiliz İdaresi, 1884 yılında *Eğitim Departmanlığı*'nın tavsiye ve önerisi ile adadaki yerel yönetim kurumlarını daha sistemli bir seviyeye getirmek istemiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda adada yaşayan iki toplum arasındaki birçok farklılıktan (dil, din, örf, adet ve gelenek vd.) dolayı aynı idare altında toplanmasının uygun olmayacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine adada Müslüman ve Hristiyan olmak üzere iki maarif encümeni kurulmuştur.¹⁸ Müslüman Maarif Encümenliği (*Moslem (Muslim) Board of Education*) eğitimle ilgili bütün konularda düzenleme yapma, karar alma ve eğitimin yıllık bütçesi ile ilgili konularda İngiliz Yüksek Komiseri'ne önerilerde bulunmaktadır.¹⁹ Eğitim kurullarında görev alacak olan kişiler 2 yıllık bir süre zarfı içerisinde seçimle görev başına getirilmişlerdir.²⁰

1895 yılında ada eğitimindeki gelişmelerin yasal bir zemine taşınması amacıyla eğitim kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile ayrı ayrı Türk ve Rum Maarif Encümenlerinin kurulması yasallaştırılmıştır. Ayrıca her kazada bir Kaza Maarif Komitesi ve her köyde bir Köy Maarif Komisyonu'nun oluşturulması kararlaştırılmıştır. Adanın altı kazasında (Lefkoşa, Girne, Mağusa, Larnaka, Limasol ve Baf) kurulan Kaza Komitelerinin temel görevi köy komisyonlarının problemlerini çözmektir.²¹ Köy komisyonlarında çözülemeyen sorunlar bu komitelerde karara bağlanırdı. Dolayısıyla kazalardaki komisyonlar köy komisyonlarının bir üst idari pozisyonu konumundaydılar. Köy Maarif Komisyonunun görev ve yetkileri arasında köy okulundaki öğretmenleri atamak veya görevden almak, öğretmen maaşlarını belirlemek, köyün eğitim masraflarını karşılayacak kadar vergi koymak, köyde bulunan okulun giderlerini karşılayıp ayakta durmasını sağlamak, kaza komitesini köydeki eğitimin durumu ile ilgili bilgilendirmek bulunmaktaydı. Böylelikle halk kendisinin oluşturduğu bir örgütlenme çatısıyla okullarının idaresini düzenlemeye çalışmıştır. Böylece kurul ve komitelerde kendi yönetim işlemlerini de oluşturarak yasa ve tüzük çıkarma hakkına kavuşmuştur. Çıkarılan kanuna göre okul masrafları ve öğretmen aylıklarının halktan alınan eğitim vergisi ve İngiliz Hükümeti tarafından sağlanan yardımlarla ödenmesi

¹⁶ Çomunoğlu 2002, s.106; Talbot ve Cape 1913, s.23.

¹⁷ Orr 2013, s.131.

¹⁸ Nesim 1987, s.11; Özmatyathı 2012, s. 68; Weir 1952, s.70.

¹⁹ Orr 2013, s.130.

²⁰ Tufan 2014, s.33.

²¹ Süha 1971, s.225-226.

kararlaştırılmıştır. 1895 kanunu 1897’de tekrar düzenlenmiş, 1905’te ise her iki kanun birleştirilerek yeni bir eğitim yasası çıkarılmıştır.²²

1905 yılında çıkarılan Maarif Kanunu ile Maarif Müdürü bütün ilkokullarda öğretmenlik yapan kişilerin öğretmenlik sınavına girmelerini sağlamıştır. Bu sınavda başarılı olanları başarısına göre sınıflandırılarak “ehliyet kâğıdı” vermiştir.²³ Aynı zamanda öğretmenlerin maaşlarına asgari limit konularak öğretmen ödenek yetkisi köy komisyonlarının elinden alınmıştır. Bu arada 1905 yılında çıkarılan Maarif Kanunu, öğretmen ödeneklerinde, öğretmenlerin yeterliliklerinin belirlenmesinde ve ada eğitimine birçok yenilik getirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu kanunla birlikte ada eğitimi üzerinde daha merkezîyetçi ve İngiliz yönetimi kontrolüne daha elverişli düzenlemeler yapılmıştır. İngiliz idaresi ilgili kanunla birlikte adadaki eğitim üzerinde yapılan her yeni düzenlemede söz söyleme hakkını elde etmiştir. Böylece adadaki eğitimin idare etme gücü ve kontrolünü yerel eğitim komitelerinden alınarak Yüksek Komiserliği’nin kontrolüne verilmiştir.²⁴

I. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkmasıyla birlikte İngiliz hükümetinin Kıbrıs’taki eğitim yönetimini merkezileştirme politikalarında duraklama görülmüştür. Fakat bu duraklama 1920 eğitim yasası ile yeniden ivme kazanmıştır. 1920 yılında çıkarılan kanunla birlikte bir Maarif Encümeni oluşturulmuştur. Söz konusu kanunla oluşturulan Maarif Encümeni’ne, İngiliz yönetimi baş müsteşarı başkanlık edecektir. Encümenin diğer üyeleri arasında ise Kıbrıs baş kadısı, Kıbrıs müftüsü, Okullar başmüfettişi (İngiliz) ve sekreter, Evkaf temsilcileri (bir Türk ve bir İngiliz), Kavanin Meclisi²⁵ Müslüman üyeleri (3 Türk) yer almaktadır.²⁶ Böylece 1920 yasasıyla birlikte bağımsız olarak seçilerek görev yapan köy komisyonları kaldırılarak yerine doğrudan hükümete karşı sorumlu olacak köy komisyonları kurulmuştur. Yapılan yeni düzenleme ile köy komisyonları köy muhtarı ve azalardan oluşturulmuştur. Bu komisyonlar eğitim ile ilgili istekleri veya şikâyetlerini İngiliz kaza komiserine bildirebilmekteydiler. Ayrıca Türk toplumunun kazalardaki ilkokul eğitiminden sorumlu olan kaza komiteleri kaldırılarak yerine Türk belediye azaları ve kasaba sakinlerinden oluşan kasaba okul komisyonları kurulmuştur. Aynı yasayla

²² Özoran 1970, s.827; Süha 1971, s.225-226; Tufan 2014, s.32-34; Zia 1975, s.94.

²³ İrkad 1997, s.28; Çapa 2016, s.100.

²⁴ Tufan 2014, s.38.

²⁵ Yasama Meclisi, başlangıçta 6 üyesi (3 İngiliz, 1 Türk, 1 Rum ve 1 Latin) olan meclisin 1882 yılından itibaren üye sayısı Yüksek Komiser hariç 18’e yükseltilmiştir. Bu üyeler 9 Rum, 3 Türk ve İngiliz Hükümeti’nin tayin ettiği 6 İngiliz üyeden oluşmaktadır. 1925 yılından itibaren Rum üyelerin sayısı 12’ye çıkartılınca Yasama Meclisi üye sayısı da 24 olmuştur (Çapa 2016, s. 100; Samani 2007, s.85-87,106).

²⁶ Süha 1971, s.226; Çapa 2016, s.100.

Müslüman Maarif Encümenliği de adadaki İngiliz idarecilere eğitim amaçlı tavsiyede bulunan bir yapıya dönüştürülmüştür.²⁷ Yine ilgili kanuna göre, Türk okullarında görev yapan Türk öğretmenler Maarif Komisyonu'nun tavsiyesi sonucunda Yüksek Komiser tarafından atanacaklardır. Ayrıca öğretmenlerin atanma ve becayişleri İngiliz yönetiminin yetkisinde olacaktır.²⁸

1920 Eğitim Kanunu ile adadaki eğitimi merkezileştirme yönünde uygulamalarda ilerleme kaydedilerek ada maarifinde yarı merkezi eğitim şekline ulaşılmıştır. Bu uygulamaya 1929 yılına kadar devam edilmiştir. 1929 yılında İngiliz İdaresi tarafından çıkarılan yeni bir eğitim yasası ile eğitimde tam merkezileşme boyutuna ulaşılmıştır.²⁹ İlgili yıldaki yasaya göre; İngiliz Valisinin eğitim üzerindeki yetkisi artırılmıştır. Böylece adada görev yapan öğretmenlerin tayin, becayiş, terfi ve cezalandırma yetkisi doğrudan İngiliz Valisi'nin kontrolüne geçmiştir.³⁰ Söz konusu yıla kadar bütçede ayrı olarak yer alan Türk ve Rum ilkokulları 1929 Kanunu ile birlikte bütçede "eğitim kalemi" adı altında birleştirilmiştir. Böylece eğitim kalemi harcamaları adanın genel bütçesinden karşılanmaya başlanmıştır. Yine bu yasayla Türklerin eğitim amaçlı inşaat, tamirat ve diğer okul ihtiyaçları "Education B" sandığından karşılanmaya başlanmıştır.³¹

İbrahim Hakkı Bey, İngilizlerin ada üzerinde oluşturduğu bu eğitim yapısı içerisinde İngiliz İdaresi ile Türk toplumu arasında katalizör görevi yapan önemli birisidir. Hakkı Bey, eğitim görevine ilk olarak Türk Eğitim Encümenliği'nde başlamış, zamanla eğitim alanında ilerleyerek Türk okulları müfettişliğine yükselmiştir. Denetimin eğitim yapılanmasının en önemli mevkilerinden biri olduğu göz önüne alındığında İbrahim Hakkı Bey önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu arada İbrahim Hakkı Bey'in ada eğitimine katkılarının yanında eğitimin merkezileştirilmesinde ve İngiliz kültürüne aşina Türk gençlerinin yetiştirilmesinde İngiliz idaresine farkında olmayarak katkısı olmuştur.

İbrahim Hakkı Bey'in Hayatı ve Maarife Girişi

İbrahim Hakkı, Nesim'e göre 1884, An'a göre ise 1887 yılında Girne kazasına bağlı Lapta köyünde doğmuştur.³² İbrahim Hakkı Bey, Lapta'nın tanınmış simalarından Hacı Yusuf'un oğludur. İbrahim Bey, 1911 yılında

²⁷ Tufan 2014, s.43-44.

²⁸ Çapa 2016, s.100.

²⁹ Süha 1971, s.226; Çapa 2016, s.100.

³⁰ Çapa 2016, s. 100; İrkad 1997, s.50; Toluner 1977, s.16.

³¹ Behçet 1969, s.172; Çağlar 2007, s.209.

³² An 2002, s.330; Nesim1987, s.76. Hakkı'nın Lefkoşa Mezarlığında bulunan mezar taşı incelendiğinde doğum yılı 1884 olarak tespit edilmiştir. Bkz. Ek. 3

Lefkoşa'nın ileri gelen ailelerden Tüccarbaşılardan kızı Nahide Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten üç çocuğu olmuştur. İbrahim Bey'in çocukları da ileriki hayatlarında en az babaları kadar başarılı olarak Kıbrıs toplumuna hizmet etmişlerdir. Hakkı'nın büyük oğlu Adnan Bey³³ diş doktoru, ikinci oğlu Ziyad Bey cerrah olmuş, kızı Ruhsan Hakkı ise ev hanımıdır.³⁴

İbrahim Hakkı, 1901³⁵ yılında idadiden birincilikle mezun olmuştur.³⁶ Öğrenim gördüğü dönemde idadide haftada iki saat İngilizce dersi görmesine rağmen İngilizcesi iyi derecede olup İngilizce-Türkçe tercüme yapabilme becerisine erişmiştir. İbrahim Hakkı'nın eğitimdeki ilk görevi olan Müslüman okulları eğitim müfettiş yardımcılığına başlangıç yılı kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Bu tarih An'a göre 1903, Nesim'e göre 1904, Irkad'a göre ise 1906'dır.³⁷ Fakat Irkad ve An'ın verdiği tarih ile İngiltere idaresinde adanın resmi yayın organı olan The Cyprus Gazette'sinde yer alan atama haberi çelişmektedir. Gazetede yer alan habere göre İbrahim Hakkı'nın eğitim ofisinde öğrenci memurluk görevine 1 Nisan 1904'te atandığı ifade edilmektedir.³⁸ 1905 yılına ait The Cyprus Gazette'sinde yer alan diğer bir haber ise resmi hizmet sınavında başarılı olan İbrahim Hakkı'nın Öğrenci Katipliği'ni kazandığı ve bunun 11 Mart 1905 tarihinden itibaren geçerli olduğu şeklindedir.³⁹ Behçet'in eserinde ise İbrahim Hakkı'nın ilk kez "1906-1908 Maarif Encümen Üyeleri" başlığı altında Maarif Dairesi memuru ve tercümanı olarak görev aldığı belirtilmektedir. Her ne kadar da Behçet, İbrahim Bey'in 1908-1910 yılları arasında da bu görevlere devam ettiğini belirtse de resmi kayıtlar bunu doğrulamamaktadır.⁴⁰ Resmi kayıtlara göre 16 Haziran 1908 tarihinden itibaren ise İbrahim Bey Müslüman okulları müfettiş yardımcılığına atanmıştır.⁴¹ Ayrıca diğer kaynaklarda Hakkı'nın atanmasına gerekçe olarak Müfettiş Cemal Efendi'nin ölümü gösterilmektedir. Irkad, İbrahim Hakkı'nın 1918'den sonra başmüfettiş unvanını aldığını belirtirken Nesim ve Behçet ise Hakkı'nın 1920 yılında başmüfettiş olduğu söylenmektedir.⁴² Aynı zamanda 1920 yılına ait The

³³ Adnan Bey iyi bir ud ustasıydı. (Muhtaroglu 2007, s.158).

³⁴ An 2002, s.330; Muhtaroglu 2007, s.158; Nesim 1987, s.77.

³⁵ Irkad'a göre İbrahim Hakkı idadiden 1906 yılında mezun olmuştur (Irkad 1997, s.45).

³⁶ Nesim 1987, s.77.

³⁷ An 2002, s.330; Irkad 1997, s.45; Nesim 1987, s.77.

³⁸ The Cyprus Gazette 1905, 5584.

³⁹ The Cyprus Gazette 1905, 5552.

⁴⁰ Behçet 1969, s.83.

⁴¹ The Cyprus Gazette 1908, 6611; Ayrıca 6 Ocak 1908 tarihli ve 266 sayılı Mir'at-ı Zaman gazetesinde "Adamızın Eğitim Müfettişliği yardımcılığına rıfatlı İbrahim Hakkı Efendi'nin atandığı geçen gün yayımlanan Resmi gazetede memnunlukla okunmuştur." şeklinde bildirilmektedir (Aktaran An 2002, s.331).

⁴² Behçet 1969, s.89; Hürsöz gazetesi 1949, s.1; Irkad 1997, s.45; Nesim 1987, s.76.

Cyprus Gazette'sinde yer alan eğitim başlığı altındaki haberde Müslümanlar için Talim ve Terbiye Kurulu üye okulları kısmında Hakkı'nın Baf bölgesinden sorumlu kişi olarak görevlendirildiği vurgulanmaktadır. Anlaşılan dönemin Maarif Dairesi müfettiş İbrahim Hakkı'ya müfettişlik yanında başka görevler de vermektedir. 1920 yılında İbrahim Hakkı ile M. Mithat Bey'in kaleme aldıkları *Muhtasar Kıbrıs Coğrafyası ve Muhtasar Kıbrıs Tarihi* adlı çalışmada İbrahim Hakkı'nın *Kıbrıs Mekâtib-i İslâmiyesi Müfettişi* (Kıbrıs İslam Okulları Müfettişi) olduğu belirtilmektedir.⁴³ Behçet, Nesim ve İrkad'ın İbrahim Hakkı için kullandıkları başmüfettişlik unvanı muhtemelen Hakkı'nın Kıbrıs İslam okulları müfettişliği için kullanılmıştır. 31 Mayıs 1925 tarihli bir ilkokul diplomasının imza kısmında İslam Okulları Müfettişi olarak İbrahim Hakkı'nın imzası bulunmaktadır (EK.1). Bu belgeden de anlaşılacağı üzere İbrahim Hakkı için iddia edilen başmüfettişlik unvanının aslında İslam okulları müfettişliği olduğudur.

1930-1931 ve 1931-1932 yıllarında İngiliz sömürge yönetiminin eğitim raporlarında İbrahim Hakkı'nın adı Müslüman okulları müfettişi olarak geçmektedir. Söz konusu belgelerde İbrahim Hakkı'nın yardımcıları ise sırasıyla M. Muhiddin, H. Fikri, A. Rıza İbrahim olarak yer almaktadır.⁴⁴ İrkad, 1911 yılında Konetralı (Gönendere) Muhiddin Efendi'nin ve 1918 yılında da Fikri Bey'in İbrahim Hakkı'ya yardımcı olarak verildiğini aktarmaktadır.⁴⁵

Kıbrıs'ta Harf Devrimi⁴⁶, Yeni Lise Müdürü ve İbrahim Hakkı

Türkiye Cumhuriyeti 1925 yılında Kıbrıs'ta bir konsolosluk açarak Asaf Güvenir'i Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Kıbrıs Konsolosu olarak atamıştır. Türkiye Konsololuğu Kıbrıslı Türklerin Atatürk ilke ve inkılâplarını benimsemesinde ve Atatürkçülüğe yönelmesinde etkili çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalardan biri de Asaf Bey'in Kıbrıs Türk Basınından Türkiye ve Atatürk devrimleri ile ilgili çeşitli bilgilendirici yayınlar yapılmasını sağlamasıdır. Böylece Kıbrıs Türk Toplumunu basın yayın yoluyla da bilinçlendirilerek Anavatan Türkiye'ye olan bağlılıkları güçlendirilmiştir. Bu dönemdeki cumhuriyet bayramı kutlamalarıyla Kıbrıslı Türkler ve Türkiye Türkleri arasında ortak milli duygular daha da kuvvetlendirilmiştir.⁴⁷

⁴³ Fedai 2005, s.51.

⁴⁴ *Cyprus Report of the Department of Education for the School Years 1930-1931, 1931-1931, 1933-1939.*

⁴⁵ İrkad 1997, s.45.

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkul ve Akcansoy 2009, s.417-421.

⁴⁷ Çapa 2016, 103-105; Evre 2005, s.62-64.

Bu dönemin aydınları Gelenekçi Müslümanlar (Evkafçılar) ve Yenilikçiler (Kemalistler) diye iki gruba ayrılmaktaydılar. Yenilikçi aydınlar Türk milliyetçiliğinin gelişmesi ve Atatürk Devrimlerinin İngiltere idaresindeki Kıbrıs'ta uygulanması için de çalışıyorlardı.⁴⁸ Bu devrimlerin en önemlilerinden biri sonraki nesillerin de Türkiye'deki gelişmeleri takip edebilmesi, yazılanları okuyabilmesi ve ortak bir duygu, düşünce birliği yaratması açısından Harf Devrimi'dir.

Kıbrıs Türk Basını Atatürk Devrimlerini yakından takip ederek Türkiye Cumhuriyeti Konsolosu Asaf Bey'in de teşvikiyle halka duyurmaktadır.⁴⁹ Kıbrıs'ta Atatürk Devrimlerinin adada uygulanması için büyük çaba harcayanların başında Mehmet Remzi Okan ve onun sahibi olduğu Söz gazetesi gelmektedir. Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni Türk harfleri ile ilgili yaptığı açıklama Söz gazetesinde 12 Ağustos 1928 tarihinde yer almıştır. Gazetede yer alan haberde; Latin harfleri ile ilgili komisyonun görevini tamamlayarak yeni harfleri Ata'ya sunduğu ve kabul edilen şekli ile yasa olarak hazırlanıp meclise sunulacağı müjdesi verilmekteydi.⁵⁰

Yeni Türk harfleri yürürlüğe girmeden önce Dil Heyeti'nin yaptığı toplantılar, aldığı kararlar, yapılması düşünülen Harf Devrimi ile ilgili devlet adamlarının düşünceleri Kıbrıs Türk halkına Söz gazetesi ile birkaç gün içinde duyuruluyordu.⁵¹ 23 Ağustos 1928 tarihli Söz gazetesinde "*Dil Heyeti kararını verdi. İlk mekteplerin ilk sınıflarında Latin harflerle tedrisat yapılacaktır.*" haberi yer alıyordu. Bu arada Söz gazetesi başta olmak üzere Kıbrıs Türk basını ve Kıbrıslı Türk aydınlar yeni harflerin Türkiye ile birlikte Kıbrıs adasında da uygulanması için hazırlıklar yapılmasını savunuyordu.

15 Ağustos 1928 tarihinde Kıbrıs Türk Muallimin Cemiyeti yıllık kongresini yapmıştır.⁵² Bu kongrede Cemiyet Başkanı Tegi Bey genel kurula Yeni Türk Harflerinin adada uygulanmasının önemi ile ilgili bir önerge sunmuştur. Bu önerge 23 Ağustos 1928 tarihinde Söz gazetesinde yayımlandı. "*Latin harfleri Türkiye'de kabul edildiği zaman, Kıbrıs'ta da aynen kabulü ve beynelmilel rakamların şimdiden mekteplerde tatbiki kabul edilir.*" Tegi Bey'in bu teklifi Kıbrıs Türk Muallimin Cemiyeti genel kurulunda oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu arada dönemin Maarif Müdürü olan Canon Newham alınan bu karara karşı çıkmıştır. Hatta Atatürk Devrimlerini görev yaptıkları okullarda yaymak isteyen öğretmenlere ceza verdirerek birçoğunun görev yerini

⁴⁸ Erdoğan 2015, s.482,484; Çapa 2016, s. 101.

⁴⁹ Çapa 2016, s.103-105.

⁵⁰ Nesim 1994, s.17.

⁵¹ İsmail ve Birinci, s.218.

⁵² Nesim 1987, s.22.

değiştirtmiştir. Fakat Türkiye’de kabul edilen Atatürk Devrimlerini Kıbrıs’ta uygulamak isteyen Kıbrıslı Türkler İngiliz yönetiminin bu baskılarına karşı çıkmışlar ve İngiliz Hükümeti geri adım atmasını sağlamışlardır.⁵³

Kıbrıs Türk Muallimin Cemiyeti’nin aldığı karardan sonra 11 Eylül 1928’de Evkaf Dairesi’nde Okullar Komisyonu Üyesi Müftü Hürremzade Hakkı Efendi, Evkaf Murahhası Münir Bey, Milletvekili Eyüp Bey ve Canon Newham katıldığı bir toplantı düzenlenerek yeni Türk harflerinin Kıbrıs’taki Türk okullarında okutulması kararı alınmıştır. 13 Eylül’de yayımlanan Söz gazetesinin haberinde “*Yeni Türk harflerini benimsemek vazifemizdir.*” denilmekteydi. 20 Eylül’de tarihli Söz gazetesi haberinde ise yeni harflerin kabul edileceği Kıbrıs Türk toplumuna duyuruluyordu.⁵⁴ 25 Eylül 1928 tarihinde Maarif Müdürü Newham 1928 yılından itibaren okullarda yeni Türk harfleri ile öğrenim yapılacağını duyurmuştur.⁵⁵ Bu arada kaynaklardan yeni harflerin okullarda yaygın olarak kullanılmasının 1929 yılında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Her ne kadar da İngiliz İdaresine bağlı bir görevli olarak kabul edilse de İbrahim Hakkı’nın 1928 yılında Türkiye’de gerçekleştirilen Harf Devrimi’nin Kıbrıs’ta uygulanması sürecinde faal rol oynadığı da görülmektedir. Özdemir bu durumu “*1928 senesinde, Başmüfettiş İbrahim Hakkı Bey, İngiliz’den gizli olarak bana ve bazı öğretmenlere, emir vererek hemen Latin harfleri ile öğretim yapmamızı istedi. İngiliz idaresinde, Atatürk devrimlerine geçişimize çok sevindik.*” şeklinde ifade etmektedir.⁵⁶ İrkad ise, Türkiye Cumhuriyeti’nde 1928’de Harf Devrimi kabul edildikten sonra İbrahim Hakkı’nın yeni harflerin adada kullanılması için Mr. Newham’ı⁵⁷ ikna ettiğini belirtmektedir.⁵⁸ Behçet, Türkiye’de Harf Devrimi yapıldıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti’ni ziyaret eden Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs’un Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü ile harf inkılâbı konusunu da konuştuğunu ve yeni harflerin Kıbrıs’taki Türk okullarında okutulacağına dair söz verdiğini belirtmiştir. Bu görüşmeden sonra adada 1929 yılından itibaren yeni harflerle eğitime başladığını ifade

⁵³ Özkaya 2000, s.67.

⁵⁴ Söz gazetesi, 20 Eylül 1928.

⁵⁵ Nesim 1994, s.17.

⁵⁶ Özdemir 1997, s.7.

⁵⁷ Canon Newham Kıbrıs eğitim tarihinde etkin rol almış Maarif Müdürlerinden biridir. Newham, 32 yaşında Cambridge İlahiyat Fakültesi’nden mezun olmuştur. Akşamları düzenli olarak İngiliz Kulübü’ne gider ve içki içerdi. Sarkık bıyıklı, tıknaz, müteşebbis bir adam olarak hatırlanmaktaydı. Orada çocuklarla neşelenir, onlara “*Haydi çocuklar ben sizinle içki içtim, siz de gelecek pazar kiliseye geleceksiniz*” derdi. (Morgan 2013, s.65) Ayrıca Newham, Kudüs St. George şeref madalyasına sahipti (Erdoğan 2015, s.484). Diğer yandan Kıbrıs’taki Othello Mason kurucuları arasında bulunmaktadır (Ateşin 1999, s.22).

⁵⁸ İrkad 1997, s.46.

etmektedir.⁵⁹ Fedai ise, Kıbrıs'ta yeni alfabeyle geçilmesiyle birlikte adadaki yazışmanın kolaylaşacağından dolayı bu durumun İngiliz İdaresinin de işine geldiğini belirtmektedir.⁶⁰ Sadrazam'a göre ise İngilizlerin harf inkılabını desteklemesinin temel nedeni kendi bürokrasisine uygun bireylerin yetişmesini teşvik etmek ve böylece kendi organik aydınlarını yetiştirerek ideolojik hegemonyasını sağlamaktır.⁶¹ Sonuç olarak İngilizler Türkiye Cumhuriyeti'nde kabul edilen yeni Türk alfabesinin Kıbrıs'ta uygulamasıyla birlikte adadaki Türklerin İngilizceyi daha çabuk öğrenebileceği olasılığını düşünmekteydiler.

Nesim, 1933 yılında Kıbrıs Türk Lisesi'ne müdür getirmek amacıyla Ankara'ya gönderilen İbrahim Hakkı'nın, İsmail Hikmet gibi değerli bir eğitimciyi Kıbrıs'a kazandırdığını belirtmektedir.⁶² Fedai bu olayı şu şekilde aktarmaktadır; “1928'de Kıbrıs Türk Lisesi Müdürü Kazım Nami Duru⁶³'nun görev süresinin dolmasının ardından boş kalan müdürlük koltuğuna İngiliz yönetimi, Mr. Henry atamak istemiştir. Bunun üzerine bazı eğitim komisyonu üyeleri bu atamaya karşı çıkmışlardır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli eğitimcilerinden İsmail Hikmet (Ertaylar) Lefkoşa Türk Lisesi Müdürlüğü'ne getirilmiştir. İsmail Hikmet'in o dönemde bu görevi kabul etme nedenlerinden birisinin de eşi Mevhibe Hanım'ın Viktorya Kız Okulu Müdürlüğü'nü vekâleten yürütmesi olduğu şeklinde ifade edilmektedir”.⁶⁴ İsmail Hikmet Lefkoşa Türk Lisesi Müdürlüğü'nde görev yaptığı bir yıllık süre boyunca müzik enstitüsü ve tiyatro kursu açarak sanat dalında da faydalı hizmetler vermiştir.⁶⁵

⁵⁹ Behçet, 1948 yılında İstanbul'a yaptığı bir ziyaret sırasında böyle bir vaadin yapıldığını İsmet İnönü'den işittiğini belirtmektedir. (Behçet 1969, s.314).

⁶⁰ Fedai 2002, s.106.

⁶¹ Sadrazam 1995, s.87.

⁶² Nesim 1987, s.76.

⁶³ Cumhuriyet döneminde Müctebe Öktem Bey'den sonra Kıbrıs'a lise müdürü olmak için gelmiştir. 1925-1927 yılları arasında Kıbrıs İslam Lisesi Müdürlüğü'nü yürütmüştür. Yenilikçi biri olan Duru'nun adada yaptığı ilk iş Lise'nin Sultani olan ismini Kıbrıs İslam Lisesi olarak değiştirmesidir (Nesim 1987, s.69). Bu arada Asaf Bey Kazım Bey hakkında olumsuz düşüncelere sahiptir. Asaf Bey 1927 yılında hazırladığı raporunda Kazım Bey'le ilgili olarak şöyle demektedir. “Başlangıçta Kıbrıs halkı ve matbuatı tarafından büyük bir hürmet ve muhabbetle karşılanan Kâzım Nami, olumsuz hareketleri nedeniyle halk nazarında ve okulda sevilmeyen bir kişi durumuna düşmüştü.” (Çapa 2016, s.106) Kazım Nami Duru 1959 yılında Kıbrıs Maarif Yıllığında yer alan mülakatında kendinden bahsederken ayrılma sebebini şu sözlerle anlatmaktadır; “Nedense sıla iletine tutuldum: Adadan ayrıldım.... Ben de Kıbrıs'tan ayrılmak istemezdim insan kaderinin gidişini değiştiremiyor.” (Kıbrıs Türk Tali Okullar Komitesi 1959, s.5).

⁶⁴ Fedai 2002, s.277-278.

⁶⁵ Akün 1995, s.311.

Anılarda İbrahim Hakkı Bey

İbrahim Hakkı'nın torunu olan Adnan Bey'in oğlu emekli Yüksek Mahkeme Başkanı Metin Adnan Hakkı dedesine dair anılarını şöyle aktarmaktadır;

*“İlkokula başladığımda beni ve yeğenimi Yenicami İlkokulu'na kaydetmeye rahmetli dedem götürmüştü. O zaman emekli olmuştu ama öğretmenler kendisine çok büyük hürmet etmekteydi. Dedemin boyu kısaydı ama insanlar kendisine çok büyük saygı gösterirdi. Dedem, 1950'li yıllarda adada ilk otomobil alanlardı ve otomobili sürmeyi pek beceremezdi. Babamlar, dedeme hep “bey baba” diye hitap etmekteydiler. Dedem çok disiplini bir adamdı. Emekliye ayrıldıktan sonra Kumarcılar Hanı'nın orada Pehlivanın kahveye gidip orada vakit geçirmekteydi”.*⁶⁶

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanından sonra uzun bir süre Kıbrıs Türk Maarif Müdürlüğü yapan Hüsnü Feridun, İbrahim Hakkı hakkındaki anılarını şöyle anlatmaktadır;

*“Mağusa'da ilkokul 6. sınıftaydım. Hakkı Efendi okulu teftişe (1938) gelmişti. Hakkı Efendi'nin emri ile öğretmenimiz tarafından tahtaya çağırıldığımı ve kendisinin bir dairenin (çember) çevre boyunun nasıl ölçüldüğünü sorduğunu, daha sonra, Lise I'de (Lapta'da⁶⁷, 1942) yine kendisinin bizim sınıfa teftişe geldiğini ve arzusu üzerine Hocamız Rahmetli Salih Mecit Bey tarafından tahtaya çağırıldığımı, Hakkı Bey'in bana yine aynı soruyu sorduğunu hayretle hatırlıyorum. Kişilik olarak öğretmen camiasını korku ve baskı altında tutacak kadar dominant, sömürge yasa ve emirlerinden asla ödün vermeyen bir memur idi”.*⁶⁸

Nesim de İbrahim Hakkı Bey'in kişiliğini son derece katı, kararlı, otoriter ve disiplinli olarak aktarmaktadır. Ayrıca kimseye ayrıcalık tanımayan ve görevini kötüye kullananlara taviz vermeyen biri olarak belirtmektedir.⁶⁹

Laptalı eski bir öğretmen olan Muhtaroğlu da Laptalılarla ilgili kaleme aldığı eserinde İbrahim Hakkı'yı şöyle tarif etmektedir;

“İbrahim Hakkı Bey, taşınmaz mal varlığı bakımından, değil Lapta'nın, belki de Girne kazasının en değerli varlığına sahipti. Köye her geldiğinde kahvelere de uğrar, halkla sohbet eder, dert dinler, köylülerle haşır haşır neşir

⁶⁶ Hakkı 2015.

⁶⁷ İngiliz sömürge yönetimi İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın olası bir hava saldırısında fazla kayıp verilmemesi için Kıbrıs İslam Lisesi'ni bir süreliğine Lapta'ya taşımıştır. Bu süre içerisinde Lefkoşa'daki İslam Lisesi binası ise mültecilerin konaklaması için kullanılmıştır (Özsezer 2015, s.320-321).

⁶⁸ Feridun 2015.

⁶⁹ Nesim 1987, s.78.

*olurdu. Buna karşılık köylüler de onu kahveye gelişinde ayağa kalkar selamlarlar, saygı ve hürmet gösterirlerdi”.*⁷⁰

Eski bir eğitimci olan Mehmet Zeki Gündüz, Nesim’in Batmayan Eğitim Güneşlerimiz adlı eserinde kendi anılarını aktarırken İbrahim Hakkı’dan şöyle bahsetmektedir;

*“Müfettiş İbrahim Hakkı Bey’in küçük köylerde bile ilkokul açılması için mücadele verirdi. ‘Muallimin vazifesi sadece mektepte değil, köylüyü de irşad’ derdi. Hafta sonları öğretmenlerin köylerinde kalmasını isterdi. Ancak iki haftada bir alışveriş yapmak üzere öğretmenin köyden ayrılmasına izin verilirdi”.*⁷¹

Lefkoşa’nın Asmaaltı Mahallesi’nde babadan kalma berberlik mesleğini halen devam ettiren Semih Giray, İbrahim Hakkı’yı şöyle anlatmaktadır;

*“İlkokulların müfettişiydi. Okulları gezer, denetim yapardı. Onu gören herkes ayağa kalkardı. Çok temiz siyah kat giyinirdi. Kumarcılar Hanı’nda bulunan Pehlivanın kahvesine gelirdi”.*⁷²

İbrahim Hakkı’nın 1945 yılında görev süresi bitmesine rağmen Başmüfettiş görevine getirilen Esat Bey’in eğitim için İngiltere’ye gönderilmesi üzerine İbrahim Bey 1949 yılına kadar görevde kalmıştır.⁷³ Bu arada Behçet kitabında 1952-1954 yılları arasında İbrahim Hakkı’yı halen Türk okulları başmüfettişi olarak göstermektedir. Oysa İbrahim Hakkı’nın 1949 yılında emekli olduğunu çeşitli kaynaklarda detaylı bir biçimde açıklanmaktadır. An, İbrahim Hakkı’nın küçük oğlu Dr. Ziyad Hakkı’nın 1950-1954 yıllar arasında Tali Okullar Komisyonu ikinci başkanlığını yaptığını belirtmektedir.⁷⁴ Dolayısıyla Behçet’in baba İbrahim Hakkı ile oğul Dr. Ziyad Hakkı’yı soy isim benzerliğinden dolayı karıştırmış olma ihtimali olasıdır.

İbrahim Hakkı Yarışmaları

İngiliz sömürge yönetimi, İbrahim Hakkı’nın eğitime yaptığı hizmetlerden dolayı 1949-1950 eğitim yılından itibaren “İbrahim Hakkı” isminde yarışmalar düzenlemektedir. 1949-1950 yılı İngiliz eğitim raporunda yarışma başlığı altında şu bilgilere yer verilmektedir;

“Haziran ayında gerçekleşen Türk okulları arasındaki ilk yarışma için eski Müfettiş İbrahim Hakkı Bey tarafından Aritmetik (Matematik) alanında bir

⁷⁰ Muhtaroglu 2007, s.158.

⁷¹ Nesim 1987, s.318.

⁷² Giray 2016.

⁷³ Nesim 1987, s.78.

⁷⁴ An 2005, s.340.

kupa ve okul bahçeleri alanında bir kupa sunuldu.⁷⁵ 1950-1951 İngiliz eğitim raporunda ise İbrahim Hakkı yarışmaları başlığı altında şu bilgiler bulunmaktadır”;

“Bu müsabakalar öğretim yılı sonunda gerçekleştirildi. Aritmetik (Matematik) alanında kupayı Knodhara (Gönendere) Müslüman okulu kazandı ve Okul bahçe alanındaki kupayı Lefkoniko (Geçitkale) Müslüman Okulu tarafından kazanıldı”.⁷⁶ Nesim ise bu yarışmanın 11 Mayıs 1950 tarihinde bir genelge ile bütün ilkokullara duyurulduğunu ifade etmektedir. Nesim, matematik yarışması için soruların eğitim dairesince gönderildiğini ve sorulara en fazla doğru cevap verenin birinci olarak kupayı kazandığını, okul bahçesi yarışmasının ise üç ayrı kategoride değerlendirilip okulun bir dalda üç defa birinci gelmesi sonunda kupanın sahibi olduğunu aktarmaktadır.⁷⁷ Sonuç olarak kupayı kazanan okul 3 yıl kupayı okulunda bulundurma hakkına sahip olmaktadır. Nesim, İbrahim Hakkı yarışmasının 1959 yılına kadar (8 yıl) sürdüğünü ifade etmektedir.⁷⁸

İngiliz yönetimi 1959’da imzalanan Londra Antlaşması’ndan sonra Kıbrıs Türk Maarif Dairesi’nin yönetim biçimini değiştirmiştir.⁷⁹ Bu tarihten sonra Türk okulları yönetimi Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi tarafından gerçekleştirilmektedir. İngiliz sömürge yönetiminin İbrahim Hakkı’ya çok önem verip itibar etmesi, Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi tarafından hoş karşılanmayıp adına düzenlenen yarışmayı kaldırdığı düşünülmektedir.

İbrahim Hakkı’nın Kitapları

İbrahim Hakkı’nın eserleri ile ilgili çeşitli çalışmalarda bilgi bulunmaktadır. İbrahim Bey’in kitapları ile ilgili ilk bilgiye 1984 yılında yayımlanan Söz gazetesi içerisinde rastlanılmaktadır. Adı geçen gazetede Harid Fedai tarafından 20-26 Kasım tarihleri arasında İbrahim Bey’in kitapları tanıtılmıştır.⁸⁰ Daha sonra Harid Bey Söz gazetesinde yazdığı yazılarını 2005 yılında yayımladığı “Kıbrıs Türk Kültürü Makaleler 1” adlı kitabında tekrar yayımlamıştır.⁸¹ Nesim’in “Batmayan Eğitim Güneşlerimiz” adlı eserinin 76.

⁷⁵ Sleight 1951, s.12.

⁷⁶ Sleight 1952, s.9

⁷⁷ Nesim 1987, s.79.

⁷⁸ Nesim 1987, s.307.

⁷⁹ Feridun 2011, s.136.

⁸⁰ Söz gazetesi, 20-26 Kasım 1984. Burada belirtilen Söz gazetesi 28 Ocak 1978-1987 tarihleri arasında Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası tarafından çıkarılan günlük bir gazetedir (Akcansoy vd. 2012, s.142-413).

⁸¹ Fedai 2005, s.43-51.

sayfasında İbrahim Bey'in eseri ile ilgili bilgiye rastlanılmaktadır.⁸² Son olarak İbrahim Bey'in eserleri ile ilgili olarak An'ın "Kıbrıs'ta Türkçe Basılmış Kitaplar Listesi (1878-1997)" adlı çalışmasında bulunmaktadır.⁸³ Ayrıca An, burada verdiği bilgileri kendisinin diğer bir kitabı olan "Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler" adlı çalışmasında aynen kullanmıştır.⁸⁴

İbrahim Hakkı'nın ilk çalışması 1906 yılında Kıbrıs Türk ilkokulları için yazdığı "*Muthasar Kıbrıs Coğrafyası*" adlı kitabıdır. Nesim göre bu çalışma söz konusu dönemde Türkçe yazılmış Kıbrıs Coğrafyası kitabı bulunmadığından dolayı bir boşluğu doldurmak için yazılmıştır.⁸⁵ 65 sayfadan oluşan kitap Lefkoşa'da Foni dis Gibru (Kıpru) Matbaası'nda basılmıştır.⁸⁶ 1934 yılında kitabın ikinci baskısı 72 sayfa olarak G. Nikopulos Matbaası'nda yapılmıştır.⁸⁷ Kitabın içerisinde sayfa sayısının artırılmasının nedeni olarak İbrahim Bey'in kitaba yeni eklemeler yapması gösterilmektedir.

İbrahim Hakkı'nın diğer bir eseri ise Mustafa Mithat⁸⁸ Bey ile birlikte kaleme aldıkları "*Muthasar Kıbrıs Coğrafyası ve Muhtasar Kıbrıs Tarihi*" adlı kitaptır. Bu kitabın basılış tarihi Nesime göre 1919, An'a göre 1920 yılı olarak verilmektedir.⁸⁹ Yukarıda da bahsedildiği üzere adı geçen kitabı ilk kez 1984 yılında Harid Fedai Söz gazetesinde değerlendirmiştir. Fedai burada bu kitabın kapak resmini de yayımlamıştır.⁹⁰ Nesim de eserinde bu çalışmanın kapak resmini yayımlamayı ihmal etmemiştir.⁹¹ Her iki kapak resminin altında kitabın basım tarihi hicri takvime göre 1338⁹² yılıdır. Nesim bu tarihi Miladi tarihe çevirerek 1919 olarak kullanmış, An ise kaynak olarak gösterdiği Fedai'nin çalışmasından aldığı tarihi Miladiye 1920 şeklinde çevirerek kullanmıştır.⁹³ 52 sayfadan oluşan kitabın coğrafya kısmı 22, tarih kısmı ise 30 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın coğrafya kısmında yazar olarak Kıbrıs İslam Okulları Müfettişi İbrahim Hakkı, tarih kısmında ise yazar olarak Kıbrıs İslam Lisesi

⁸² Nesim 1987, s.76.

⁸³ An 1997, s.10-11.

⁸⁴ An 2002, s.334.

⁸⁵ Nesim 1987, s.76.

⁸⁶ Fedai 2004, s.43.

⁸⁷ An 2002, s.331.

⁸⁸ Tarih öğretmeni ve avukat olan Mithat Bey bir dönem İngiliz Valisi Storss'un tercümanlığını da yapmıştır. Diğer yandan Vatan ve Ses gazetelerinde köşe yazarlığı da yapmıştır. Eşi Ulviye Hanım Kıbrıs Türk kadınlarının haklarını korumaya yönelik olarak bir dönem Ses gazetesinde köşe yazıları da yazmıştır. Daha sonra Mithat Bey, eşi Ulviye Hanım'dan boşanarak Rum bir kadınla evlenmiştir. (An 2002, s.355; Gürkan 2008, s.185).

⁸⁹ An 2002, s.334; Nesim 1987, s.77.

⁹⁰ Söz gazetesi 20-26 Kasım 1984.

⁹¹ Nesim 1987, s.77.

⁹² Söz konusu yılın Miladi takvimdeki karşılığı 1919/1920 yıllarıdır.

⁹³ An 2002, s.331.

tarikh öğretmeni Mustafa Mithat bulunmaktadır. Kitap İstanbul'daki Orhaniye Maatbası'nda basılmıştır.⁹⁴

Kitabın 2. baskısı ise “Mekteplere Mahsus Küçük Kıbrıs Coğrafyası ve Küçük Kıbrıs Tarihi” başlığı altında iki bin tane şekilde 25 Şubat 1930 tarihinde Lefkoşa'daki Birlik Matbaası'nda yapılmıştır. An'a göre çok kısa bir süre sonra 2 Ekim 1931 tarihinde kitabın 3. baskısı yapılmıştır.⁹⁵ Kitabın 1931 yılındaki basımı Lefkoşa'da Hakikat Matbaası tarafından yapılmış, bayisinin ise M. Seyfi olduğu görülmektedir.⁹⁶ 1931 yılında basılan kitap toplamda 32 sayfa olup 9 sayfası Kıbrıs coğrafyasına, 23 sayfası ise Kıbrıs tarihine ait bilgilerden oluşmaktadır.

Yazarların “*Muthasar Kıbrıs Coğrafyası ve Muhtasar Kıbrıs Tarihi*” adlı çalışması toplamda 52 sayfadan oluşmaktadır. “*Mekteplere Mahsus Küçük Kıbrıs Coğrafyası ve Küçük Kıbrıs Tarihi*” adlı çalışmanın ise 32 sayfa olduğu görülmektedir. Fedai'nin 1984 yılında Söz gazetesindeki değerlendirmesinden anlaşıldığı üzere “*Mekteplere Mahsus Küçük Kıbrıs Coğrafyası ve Küçük Kıbrıs Tarihi*” adlı çalışma sadeleştirilerek 1931 yılında tekrar basılmıştır. 1931 yılında basılan kitabın öncekilerden göre en belirgin özelliği sayfa sayısının azalmasıdır. Eserin 1931 yılındaki basımı incelediğinde konu başlıkları ve içeriklerinin öncekilerle uyduğu görülmektedir. Bu kitabın yeni Türk harfleriyle yazılması oldukça dikkat çekicidir. Kitapta birçok yerde “b” harfi yerine “p” harfi kullanıldığı da görülmektedir.

1928'de Türkiye'de gerçekleşen harf devriminin 1929 yılından itibaren Kıbrıs'ta da okullarda uygulanmaya başlanmıştır.⁹⁷ O dönemde Latin harfleriyle yazılmış olan Kıbrıs Coğrafyası ve Kıbrıs Tarihi ders kitabı eksiklikten dolayı Latin harfleriyle tekrardan basılmıştır. İrkad, bu dönemde İsmail Hikmet'in yazdığı kıraat kitabı ve Mithat Bey ile İbrahim Hakkı Bey'in ortak yazdığı tarih ve coğrafya kitabı dışında Latin harfleri ile yazılmış başka bir kitabın bulunmadığını belirtmektedir.⁹⁸ Bu eserlerin ilgili devrede Kıbrıs Türklere ait okullarda önemli bir açığı doldurduğunu da söylemek mümkündür.

İbrahim Hakkı'nın Emekli Olmasının Kıbrıs Türk Basınına Yansımaları

15 Temmuz 1949 tarihli Halkın Sesi gazetesinde Dr. Fazıl Küçük “*Bir Saltanat Çökerken*” adlı köşe yazısında İbrahim Hakkı ile ilgili şu düşünce ve görüşlerini aktarmıştır;

⁹⁴ An 1997, s.10.

⁹⁵ An 1997, s.10; An 2002, s.334.

⁹⁶ Hakkı ve Mithat 1931 ve Bkz. EK 3.

⁹⁷ Behçet 1969, s.314.

⁹⁸ İrkad 1997, s.52.

“Türk ilk mektepler Umum Müdürü Müfettiş İbrahim Efendi görevinden ayrılıyor. Kaç sene evveldir bilmiyorum. Yalnız ilk mektebe devam ettiğim sıralarda senede iki defa bizi teftişe geldiğini hatırladığım bir zat vardı. Ve ismi de bu günkü gibi Müfettiş İbrahim Efendi idi. Bu kadar uzun bir zaman Türk Maarifinin başında bir diktatör gibi kılıç sallayan, dehşet saçan bu ilk mektepler Umum Müfettişi İbrahim Efendi, en nihayet tabiat kanunlara boyun eğerek gözleri yaşlı, kalbi kan ağlayarak bu muhteşem bin bir gece masalları yaşayan tahtından uzaklaşıyor. Çok iyi günler geçirdiğine kimsenin şüphesi olmayan bu muhterem zatın yanlış siyaseti, hatalı hareketi yüzünden Türk Cemaati hiç şüphe yok ki tamiri asırlarca muhtaç büyük zarar ve ziyanlara neden olmuştur. İcraatını tenkit her vatandaşın sarih hakkı olduğu da kabul edilmelidir kanaatindeyim”.

Dr. Fazıl Küçük, Rum Maarifi ilerlerken İbrahim Hakkı'nın keyfi yönetiminden dolayı Türk Maarifi'nin kötüye gittiğini vurgulamaktadır. Dr. Küçük yazısına şöyle devam etmiştir; “Bugüne kadar geriliğimizin en mühim amillerinden biri de Dünürü Sabık Evkaf Murahhası Sir Münir olduğu kadar bu efendinin üzerinde de toplanmaktadır”. Dr. Küçük yazının devamında İbrahim Hakkı Bey'in kendine yakın öğretmenleri en yüksek mevkilere getirdiğini bunun yanında kanunsuz bir şekilde birçok öğretmeni uzak köylere sürdüğünü ifade etmektedir. Dr. Küçük yazısının sonlarında şu kelimeleri sarf etmektedir;

“Saymakla bitmeyecek fenalıkları bizim kadar 82 bin Türk'ün bildiğine inandığımız bu İbrahim Efendi maarifimizin başından uzaklaşırken duyduğumuz sevince payan yoktur. Fakat yine ne yazık ki yetiştirdiği bin bir dalkavuk ve her şeyden bihaber kimseleri bize miras bırakıyor Kıbrıs Adalet Mahkemesi diye bir mahkeme kurulsa da biz de, o mahkemede 82 bin Türk'ün hayatına kasteden bu efendinin avukatları önünde mücrim sandalyesinden kendimizi müdafaa etmek hakkı bize verilmiş olsa”...⁹⁹.

16 Temmuz 1949 tarihli Halkın Sesi gazetesinde İbrahim Hakkı'nın emekliye ayrılması şöyle duyurmuştur; “Maarifimiz İbrahim Efendi baskısından kurtuldu. 45 seneden beri Türk Maarifi başına ferman dinlemez bir diktatör kesilen İbrahim Hakkı Efendi, dünden itibaren vazifesinden ayrılmıştır.”¹⁰⁰

Dr. Küçük'ün Hakkı'yı bu denli sert eleştirmesinin sebebini o dönemin değişen siyasi koşullarını gözeterek anlamak kanaatimizce daha mantıklı olacaktır. Kıbrıs'ta Kıbrıslı Rumlar tarafından 21 Ekim 1931 tarihinde çıkarılan isyan üzerine İngiliz yönetimi adada hürriyetleri kısıtlayıcı birçok tedbir almış hatta Kavanin Meclisi kaldırılarak idare tamamen İngiliz Hükümeti'ne

⁹⁹ Halkın Sesi gazetesi 1949, s.1.

¹⁰⁰ Halkın Sesi gazetesi 1949, s.1

bırakılmıştır.¹⁰¹ İngiltere'nin adada 1931 isyanından sonra uyguladığı sıkıyönetim politikası II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte yumuşamıştır. İngiliz yönetiminin bu uygulamadaki esas amacı Kıbrıs'taki halkın savaş sırasında desteğini alarak olası bir Alman kışkırtmasına engel olmaktır. Çünkü II. Dünya Savaşı sırasında Girit adası Almanlar tarafından ele geçirilmiştir. İngilizler aynı olayın Kıbrıs adasında da gerçekleşebileceği düşüncesinden yola çıkarak 1931 isyanı sonrası aldığı sert tedbirleri kaldırma kararı almıştır. Kıbrıslı Türklerin siyasi yaşantılarındaki bir diğer değişiklik ise, II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin bölgede uyguladığı self-determinasyon düşüncesidir. Amerika, doğudaki gücünü artırmaya çalışırken özellikle İngiliz sömürgelerindeki yerel halklara self-determinasyon hakkı tanıyarak bölgedeki İngiliz gücünü azaltmaya çalışmıştır. Bu politika ile adadaki Rum Enosis'i ivme kazanarak artmış ve İngiliz idaresinin adadaki varlığını zorlaştırmaya başlamıştır. İngilizler de Amerika'nın bu politikasına denge freni olarak Türkiye'yi Kıbrıs sorununa taraf yaparak adadaki Türk toplumu içerisinde Türk milliyetçiliğinin gelişmesine müsaade etmeye başlamışlardır. Bu bağlamda Kıbrıslı Türklerde 1940'lı yıllar sonrasında daha fazla siyasal hareketliliğin başladığı görülmektedir.

Böylelikle Dr. Küçük'ün İbrahim Hakkı'yı bu denli sert eleştirmesinin sebebini hem 1940'lı yıllardan önceki Evkafçı ve Halkçı ayırımına hem de 1940'lı yıllardan sonra adada artan Türk milliyetçiliğinin etkisi altında şekillenen politik hayat ile açıklamak mümkündür. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda 1950'li yıllarda Türk milliyetçiliğinin aydın lideri Dr. Fazıl Küçük'ün, yeni şekillenen toplum yapısı içerisinde, İngilizlerin adada ilk kurduğu sistemin sadık bir memuru olan İbrahim Hakkı'yı bu denli sert eleştirmesinin gayet normal karşılanmasının gerektiği düşünülmektedir.

17 Temmuz 1949'da Hürsöz gazetesinde İbrahim Hakkı'nın emekliliğinden dolayı yapılan kokteylin haberinde Türk Öğretmeler Koleji (TÖK) Başkanı Nazım Bey'in İbrahim Hakkı hakkında söyledikleri anlatılmaktadır. İlgili haberde İbrahim Hakkı'nın çalışkanlığından bahsedildikten sonra "*İbrahim Hakkı Beyin bu yüksek zekâ ve kabiliyeti merkezi hükümetin nazarı dikkatini celb etmiş ve pek hakkı olarak Haşmetlü İngiltere Kralı İbrahim Beyi "Member of the Order of the British Empire (M.B.E.)"*"¹⁰²

¹⁰¹ Çapa 2016, s. 100.

¹⁰² Britanya İmparatorluk Nişanlarından birisidir. Nişanın sivil ve askeri olarak beş sınıfı bulunmaktadır. En yüksek sınıftan en düşük sınıfa göre Büyük Haç Şövalye (*Knight Grand Cross or Dame Grand Cross- GBE*), Komutan Şövalye (*Knight Commander or Dame Commander- KBE ya da DBE*), Komutan (*Commander- CBE*) Subay (*Officer- OBE*) Üye (*Member- MBE*). Sadece ilk iki rütbenin *sir* ya da *dame* unvanıyla anılma hakkı vardır.

nişanı ile taltif etmiştir” denilmektedir. Bunun yanında haberin devamında İbrahim Hakkı'nın mesleğini her zaman kişisel menfaatin üzerinde tuttuğu aktarılmaktadır. Haberin içeriği şöyle devam etmektedir;

*“İbrahim Hakkı Bey'in tekaüde çıkmasıyla biz öğretmenler müşfik bir amir, ve Kıbrıs hükümeti de yalnız Kıbrıs'ın değil, belki de Yakın Şarkın ender yetiştirdiği bir idarecisini gaip etmiş olacaktır. Gözlerimiz yaşlı olarak kendisine veda ederiz.”*¹⁰³

Hürsöz gazetesinin haberinde de görüleceği üzere İbrahim Hakkı Bey, Fazıl Küçük'ün köşe yazısındaki gibi eski İngiliz İdaresinin adamı olduğu gerekçesiyle sadece eleştiri almamaktadır. Hürsöz'ün haberinden de anlaşıldığı üzere İbrahim Hakkı, adadaki Türk öğretmen camiasının bir kesiminde emekli olmasından sonra da sevilen ve saygı duyulan bir kişiliktir.

İbrahim Hakkı'nın Ölümü

İbrahim Hakkı Bey 8 Şubat 1967 tarihinde hayata veda etmiştir. İbrahim Bey'in vefat haberi 9 Şubat 1967 tarihli Halkın Sesi ve Bozkurt gazetelerinin dördüncü sayfalarında vefat başlığı altında şu ifadelerle anlatılmaktadır;

*“Bir müddetten beri rahatsız bulunan Mütekaid Türk mektepleri başmüfettişi İbrahim Hakkı Bey, 83 yaşında olduğu halde 8 Şubat 1967 tarihinde hayata gözlerini kapamıştır. Cenazesi bugün öğle namazını müteakip, saat 12.30'da Selimiye Camiinden kaldırılarak edebi istirahatgaha tevzi edilecektir.”*¹⁰⁴

Kıbrıs eğitim tarihinde uzun yıllar görev almış bir idari memurun vefat haberi, gazetelerin son sayfalarında çok küçük bir kısımda verilmesi oldukça manidar olduğu düşünülmektedir. Diğer dikkat çeken husus ise her iki gazetenin de bu vefat haberini kelime kelime aynı şekilde ve gazetelerin dördüncü sayfasında yer vermeleridir. Bu durum da vefat haberinin İbrahim Bey'in ailesi tarafından verilmesinden kaynaklanmaktadır.

İbrahim Hakkı'nın kabri Lefkoşa Türk Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Hakkı'nın mezarı gösteriştan uzak sade mermerden çevrilmiş ve üzerinde sade bir mezar taşı bulunmaktadır. Hakkı'nın mezarının bakımsız olması ayrıca dikkat çeken diğer bir noktadır. İbrahim Hakkı'nın mezar taşında şunlar yazmaktadır; *“Hüvelbaki Kıbrıs Maarifine uzun seneler değerli hizmetleri geçen İlkokullar Başmüfettişi İbrahim Hakkı Bey Ruhu için Fatiha 1884-8.2.1967”* (Ek. 2).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Britanya_%C4%B0mparatorluk_Ni%C5%9Fan%C4%B1, (E.T. 25.05.2016) <https://www.gov.uk/honours/types-of-honours-and-awards>, (E.T: 11.2.2016).

¹⁰³ Hürsöz gazetesi 1949, s.1.

¹⁰⁴ Bozkurt gazetesi 1967, s.4.; Halkın Sesi gazetesi 1967, s.4.

Sonuç

Sonuç olarak İbrahim Hakkı ailesinden kalma bir mal varlığı olmasına rağmen çalışkan bir kişiliğe sahiptir. Öğrencilik yıllarında zeki, çalışkan ve kabiliyetli olduğu anlaşılan Hakkı'nın Maarif Dairesi'ne girdikten sonra kademeli olarak yükseldiği söylenebilmektedir. Kıbrıs Türklerinin yeni harflere geçmesinde etkin bir rol almıştır. Ayrıca İbrahim Hakkı'nın sert ve disiplinli bir yapıya sahip işini çok ciddiyetle yaptığı incelenen eserlerde gözlemlenmektedir.

O dönemlerde Dr. Küçük'le ters düştüğü Küçük'ün kaleme aldığı köşe yazısıyla kendini göstermektedir. Lakin Küçük'ün Hakkı'yı sert eleştirmesini yazının önceki kısımlarında bahsettiğimiz gibi hem Evkafçı-Halkçı ayrımıyla hem de o dönemlerde değişen siyasi güç dengeleriyle de anlamak daha mümkündür.

İbrahim Hakkı Kıbrıslı Türkler arasında ilk coğrafya çalışmalarını yapan kişiler arasında kabul edilmektedir. Ayrıca Hakkı, Kıbrıs'ta harf devriminin kabul edilmesinden hemen sonra Mithat Bey'le birlikte yeni harflerle kitap yazarak Kıbrıs'taki Türk okullarındaki eğitimin zora girmesini önlemişlerdir.

İbrahim Hakkı İngiliz İdaresinin eğitim alanında güvendiği isimlerin başında gelmektedir. Yarım asra yakın İngiliz sömürge yönetiminin adadaki Türklere uyguladığı eğitim yapısı içerisinde çeşitli görevlerde bulunarak uzun yıllar görevi sürdürme şerefine nail olmuştur. Buna karşılık İngilizler de kendisine verdikleri nişan ve adına düzenledikleri yarışmalarla İbrahim Hakkı'yı onurlandırmaya çalışmışlardır.

KAYNAKLAR

a. Araştırma ve İncelemeler

- Akcansoy vd. 2012 Yurdagül Akcansoy - Ayten Koruroğlu - Gülçin Ertaç, *Kıbrıs Türk Basın Tarihi*. Lefkoşa Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği Yayınları.
- Akün 1995 Ömer Faruk Akün, “İsmail Hikmet Ertaylan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, s.309-312.
- An 1997 Ahmet An, *Kıbrıs'ta Türkçe Basılmış Kitaplar Listesi (1878-1997)*. Ankara: K.K.T.C Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- An 2002 Ahmet An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Armaoğlu 2006 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul: Alkım Yayınları.
- Ateşin 1999 Hüseyin Mehmet Ateşin, *Kıbrıslı “Müslüman”ların “Türk”leşme ve “Laik”leşme Serüveni (1925-1975)*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Behçet 1969 Hasan Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*. Lefkoşa.
- Coughlan ve Mallinson 2005 Reed Coughlan - William Mallinson, “Enosis, Socio Cultural Imperialism and Strategy: Difficult Bedfellows”, *Middle Eastern Studies*, 41/4, s.575-604.
- Cyprus Report of the Department of Education for the school years 1930-1931 ve 1931-1931* (1933). Nicosia: Printed at the Cyprus Government Printing Office.
- Çağlar ve Reis 2007 Mehmet Çağlar - Osman Reis, *Eğitimde Paradigmat Dönüşümler Sürecinde Çağdaş ve Küryerel Eğitim Planlaması*. Ankara: Pagema Yayıncılık.
- Çapa 2016 Mesut Çapa, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Kıbrıs'ta Eğitim Teşkilatı: Kıbrıs Şehbenderi Asaf Bey'in Raporu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/1, s.99-114.
- Çomunoğlu 2002 Nazan Çomunoğlu, *Kıbrıs'ta İngiliz Yönetimi Dönemi (1878-1960)'nde Uygulanan Eğitim Sistemi ve Günümüz Kıbrıs Türk Eğitim Sistemi Üzerindeki İzleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Erdoğru 2015 Mehmet Akif Erdoğan, “Lozan Anlaşması Kıbrıs Türklerini Eğitim Alanında Nasıl Etkiledi?”, *Cumhuriyet Dönemi Araştırmaları-1: 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013)*, Ed. Duygu Türker-Murat Saygın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.481-492.

- Ertaylan 1995
Evre 2004 Bülent Evre, *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği*, Lefkoşa: Işık Kitabevi Yayınları.
- Fedai 2002 Harid Fedai, *Kıbrıs Türk Kültürü Bildiriler I*. Ankara: Özyurt Matbaası.
- Fedai 2005 Harid Fedai, *Kıbrıs Türk Kültürü Makaleler I*. Gazimağusa: Samtay Vakfı Yayınları.
- Feridun 2001 Hüsnu Feridun, *Kıbrıs Türk Eğitiminin Tarihçesi (1571-1974)*, Lefkoşa.
- Feridun 2011 Hüsnu Feridun, *Kıbrıs Türk Eğitimi Tarihinden "Bir Ömür"*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Gazioğlu 1994 Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878) 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış*, Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (Cyrep) Yayınları.
- Gürel 1984 Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960), Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika, C. I*, Ankara: Kaynak Yayınları.
- Gürel 1985 Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika, C. II*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gürkan 2008 Haşmet Muzaffer Gürkan, *Kıbrıs'ın Sisli Geçmişi*, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Irkad 1997 Ulus Irkad, *Kıbrıs Türk Eğitiminde Tarihsel Gelişmeler*, Lefkoşa: KTÖS Yayınları.
- İsmail ve Birinci Sabahattin İsmail - Ergin Birinci, *Atatürk Dönemi Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919-1938)*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, ty.
- Kıbrıs Türk Tali Okullar Komitesi* (1959). Kıbrıs Türk Maarifi, Lefkoşa: Halkın Sesi Matbaası.
- Morgan 2013 Tabitha Morgan, *İngilizlerin Kıbrıs'taki Tarihi*, İstanbul: Khora Yayınları.
- Muhtaroglu 2007 Esat Faik Muhtaroglu, *Eski Lapta ve Eski Laptalılar*, Lapta: Yazarın Kendi Yayını.
- Nesim 1987 Ali Nesim, *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz*, Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nesim 1994 Ali Nesim, "Kıbrıs Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılapları", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildiriler, 21-23 Eylül 1987*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 39-71.
- Orr 2013 C.W.J. Orr, *İngiliz Egemenliği Altında Kıbrıs*, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Özdemir 1997 Hüseyin Özdemir, *Kıbrıs'ta 60 Yıl*, İzmir: Volkan Yayıncılık.

Kıbrıs Eğitim Tarihinde Önemli Bir Müfettiş: İbrahim Hakkı Bey

- Özkaya 2000 Yücel Özkaya, “Türk Ulusal Savaşında Kıbrıs ve Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs’a Yansıması”, *Kıbrıs’ta Türk varlığı Sempozyumu*, 17 Kasım 2000, Lefkoşa: Emekli Subaylar Derneği Yayınları, s. 60-71.
- Özkul ve Akcansoy 2009 Ali Efdal Özkul - Yurdagül Akcansoy, “Yeni Türk Harfleri’nin Kıbrıs’ta Kullanılması ve Yaşanan Problemler”, *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu 10-11 Kasım 2008*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, s.417-421.
- Özmatyatlı-Özenli 2012 İçim Özenli Özmatyatlı, *British colonial Influence on Cypriot Education Turkish and Greek Cypriot Curricula and Identity (1878-1960)*, Germany: Lambert Academic Publishing.
- Özmatyatlı ve Özkul 2013 İçim Özenli Özmatyatlı - Ali Efdal Özkul, “20th Century British Colonialism in Cyprus through Education”, *Eğitim Araştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research*, 50, s.1-20.
- Özoran 1970 Beria R. Özoran, “Kıbrıs’ta İlköğretim Tarihinde Birkaç Yaprak”, *Türk Kültürü Aylık Dergisi*, 96, s.?????
- Özsezer 2015 Mete Özsezer, “II. Dünya Savaşı Sırasında Kıbrıs İslam Lisesi’nin Lapta’daki Durumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/39, s.319-325.
- Sadrazam 1995 Ejdan Sadrazam, *Kıbrıs Toplumsal Kuruluşun Tarihsel Gelişimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Samani Onurkan 2007 Meltem Onurkan Samani, *Kıbrıs’ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Sleight 1951 G. F. Sleight, *Cyprus Report of the Department of Education for the School years 1949-1950*, Nicosia: Printed at the Cyprus Government Printing Office.
- Sleight 1952 G. F. Sleight, *Cyprus Report of the Department of Education for the School years 1950-1951*, Nicosia: Printed at the Cyprus Government Printing Office.
- Süha 1971 Ali Süha, “Kıbrıs’ta Türk Maarifi”, *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Milletlerarası Birinci Tetkikleri Kongresi, (14-19 Nisan 1969)*. Ankara: Türk Heyeti Tebliğleri, s. 221-233.
- Talbot ve Cape 1913 J. E. Talbot-F. W. Cape, *Report on Education in Cyprus*. London: Waterlow and Sons LTD.
- Toluner 1977 Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Üniversite no:2309 Hukuk Fakültesi no: 527.

- Tufan 2014 Hüseyin Tufan, *Tanzimat ve 1931 İsyanı Sürecinde Kıbrıs Türk Eğitim Yönetimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi.
- Uçarol 2000 Rıfat Uçarol, *1878 Cyprus Dispute & The Ottoman-British Agreement*, Lefkoşa.
- Weir 1952 W. W. Weir, *Education in Cyprus*, Nicosia: Cosmos Press.
- Yellice 2012 Gürhan Yellice, “1878’den 1931’e Kıbrıs’ta Enosis Talepleri ve İngiltere’nin Yaklaşımı”, *ÇTTAD*, XII/24, (2012/Bahar), 13-26.
- Zia 1975 Nasim Zia, *Kıbrıs’ın İngiltere’ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

b. Söyleşiler

- Hüsnü Feridun ile 4 Ocak 2015 tarihinde yapılan söyleşi.
Metin Adnan Hakkı ile 15 Şubat 2015 tarihinde yapılan söyleşi.
Semih Giray ile 12 Şubat 2016 tarihinde yapılan söyleşi.

c. Gazeteler

- Bozkurt gazetesi, 8 Şubat 1967.
Halkın Sesi gazetesi, 15 Temmuz 1949
Halkın Sesi gazetesi, 16 Temmuz 1949.
Halkın Sesi gazetesi, 8 Şubat 1967.
Hürsöz gazetesi, 17 Temmuz 1949.
Söz gazetesi, 20 Eylül 1928.
The Cyprus Gazette, 24 Mart 1905.
The Cyprus Gazette, 5 Mayıs 1905.
The Cyprus Gazette, 18 Eylül 1908.
The Cyprus Gazette, 23 Ocak 1920.

d. Yıllık

- Cyprus Annual Report, 1920-1921

<https://www.gov.uk/honours/types-of-honours-and-awards> (E.T: 11.2.2016)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Britanya_%C4%B0mparatorluk_Ni%C5%9Fan%C4%B1,
(E.T. 25.05.2016)

Kıbrıs Eğitim Tarihinde Önemli Bir Müfettiş: İbrahim Hakkı Bey

EKLER

EK 1

(Form Ed. 187.)
CERTIFICATE FOR THE PUPILS OF MOSLEM ELEMENTARY SCHOOLS IN CYPRUS.

ISLAND OF CYPRUS.
EDUCATION OFFICE.

﴿جزیره قبریس - دائرة معارف﴾

﴿قبریس جزیره سی مکاتب اسلامیة ابتدایه شاگردانه مخصوص شهادتنامه در﴾
قبریس جزیره سی واقع باب رضوانه زانقره زکوة مکتبی شاگردان
محمد علی افندی بهر مقام بدین ۱۹۴۹ سنه تدریسی آسانده مکتب ابتدایه تحصیل مشروط اولان
قرآن کریم مع مجود معلومات دینه قرائت و مصاحبات اخلاقیه صرف عنانی تاریخ
جغرافیا اشیا و زراعت درسلی حساب و هندسه رسم و آل ایشلی املا یازی
تجویر ازیر (تتبی) تریه بدینه
درسارندن لدی الامتحان معلومات مکتبسی درجه کفایه کورنش اولدی تصدیق اولور.

مکتب اسلامیة منتفی
۱۹۴۹

MİLLİ ARŞIV			
FETVA EMİNLİĞİ (FE)			
4	24	56	1

موسی الیه مکتب ابتدایه تحصیلی اکیال ابدیکندن اصولاً قبولی مجاز اولان هر قتی بر مکتب رشده
بلا امتحان قبول اولتی اوزره اشو بر قلمه شهادتنامه مصدقاً اصلاً قندی.
سر مفتش مکتب
فی ۲۹ مارس سنه ۱۹۴۵

EK 1'in Yeni Harflerle Aktarımı:

CERTIFICATE FOR THE PUPILS OF MOSLEM ELEMENTARY
SCHOOL IN CYPRUS
ISLAND OF CYPRUS
EDUCATION OFFICE

Cezîre-i Kıbrıs - Daire-i Ma'ârif

Kıbrıs Cezîresi Mekâtib-i İslâmiye-i İbtidaiye Şâkirdânına Mahsûs Şehâdetnâmedir.

Kıbrıs cezîresinde vâki Baf kazâsında Tera karyesi zükûr mektebi şâkirdânından Mehmed Arif Efendi bin İrfan Bey'in 1924-1925 sene-i tedrisiyesi esnâsında mekâtib-i ibtidâiyede tahsîli meşrût olan Kur'an-ı Kerîm maa Tecvîd, Malûmât-ı Dîniye, Kırâat ve Musâhabât-ı Ahlâkiye, Sarf-ı Osmânî, Tarih, Coğrafya, Eşya ve Zira'ât dersleri, Hesap ve Hendese, Resim ve El İşleri, İmla, Yazı, Tahrîr, Ezber, (Teganni), Terbiye-i Bedeniye derslerinden lede'l- imtihân malûmât-ı müktesebesini derece-i kifâyede görülmüş olduğu tasdik olunur.

Mekâtib-i İslâmiye Müfettişi

İbrahim Hakkı

Mumaileyh mekâtib-i ibtidâiyeye tahsîlini ikmâl eylediğinden usûlen kabûlü mücâz olan her hangi bir mekteb-i rüşdiyyeye bilâ- imtihân kabûl olunmak üzere işbu bir kıt'a şehâdetnâme musaddıkan i'tâ kılındı.

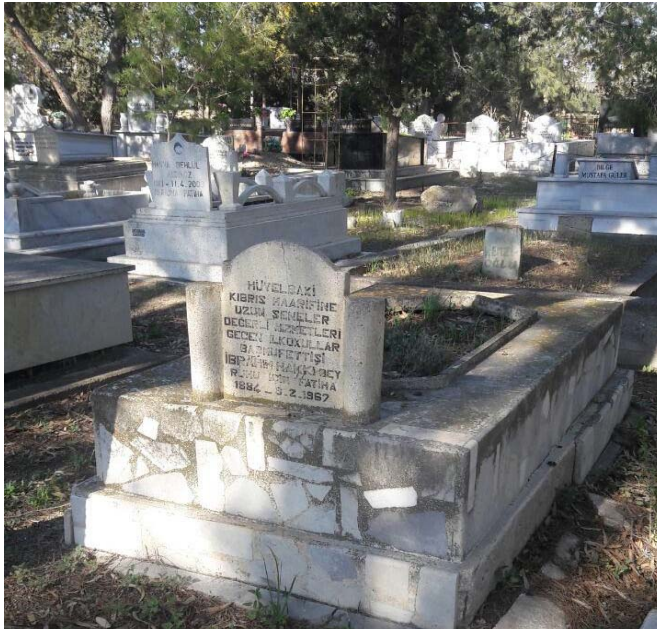
Fî 31 Mayıs sene 1925

Ser-Müfettiş-i Mekâtib

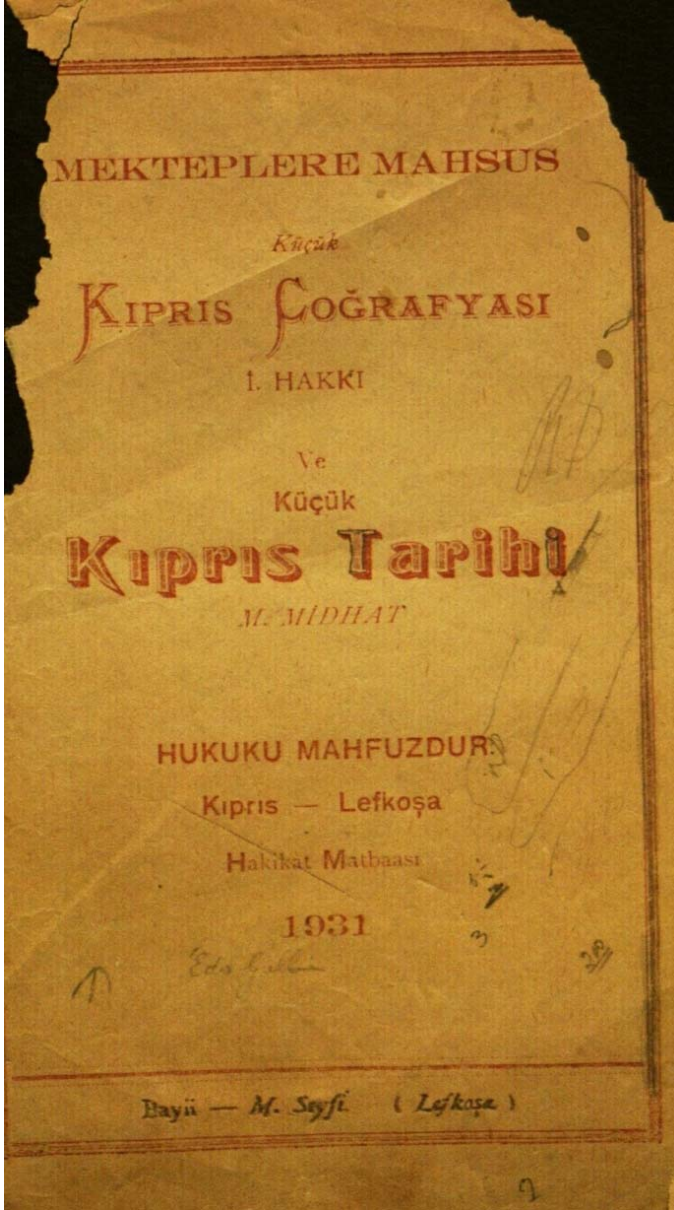
[İmza]

Kıbrıs Eğitim Tarihinde Önemli Bir Müfettiş: İbrahim Hakkı Bey

EK 2

EK 3

EK 4

Kaynak: Kıbrıs (Kıbrıs) Erkek Lisesi Mecmuası 1933-1934 yıllığı sayfa 10.